

Владејџа Пејировић
(Историјски институт, Београд)

УДК: 930.1(497.11)
316.42:725.182(497.11)''04/14''

СРПСКО ГРАЂАНСТВО У ИСТОРИОГРАФИЈИ

Циљ рада је да прикаже на који начин се историографија бавила српским средњовековним градом. Указано је на најважније ауторе и њихове радове, као и на друге сродне дисциплине и научне области, које су се бавиле темом српског урбанитета током средњег века.

Кључне речи: историографија, град, Србија, средњи век.

Српски средњовековни град присутан је као тема још од установљавања критичке историографије код нас. Истраживање града, друштвених и привредних аспеката његове историје привлачили су како домаће, тако и поједине стране истраживаче. Да би се на овом месту избегло набрајање свих појединачних студија и радова који су за тему имали српски средњовековни град, или се непосредно дотicali ове теме, навешћемо само најзначајније, како би се јасно назначила основна полазишта и резултати досадашњих истраживања.¹

Као и код многих других тема везаних за историју српског средњег века, тако је и тема настанка и развоја српских средњовековних градова научно утемељена радовима К. Јиречека и С. Новаковића. Студија К. Јиречека *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*,² као и део посвећен градовима и трговима у другој књизи његове *Историје Срба*,³ базирани су на тада, углав-

¹ Критички приказ српске историографије о српском средњовековном граду дао је С. Ђирковић у раду *Урбанизација као тема српске историје*, у: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Београд–Смедерево, 1992, стр. 9–19.

² С. Ј. Јирећек, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1879; у овом раду коришћен је превод К. Јиречек, *Трговачки џуџеви и рудници у средњовековној Србији и Босни*, у: Зборник Константина Јиречека I, Београд, 1959, стр. 205–303.

³ К. Јиречек, *Историја Срба I–II*, Београд, 1988. Посебно је значајна друга књига, тј. њен део посвећен градовима и трговима, стр. 83–95; *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Studien zur Kulturgeschichte des 13.–15. Jahrhunderts, Denkschriften der Kaiselichen Akademie der Wissenschaften in Wien 56, 1912; 58, 1913; 64, 1919.

ном, необјављеној дубровачкој грађи. Изворно утемељена, Јиречекова типологија градова ни до данас није превазиђена. С тим у вези, први пут је приказан географски простор средњовековне српске државе и мрежа градских насеља у оквиру њега. Иако на први поглед није директно повезан са проблематиком градског простора, рад С. Новаковића *Град, ѿрг, варош. К историји речи и ѿпредмећа који се њима именују*⁴ представља полазну основу за разумевање односа средњовековног човека према урбанитету и урбанизацији транспонованим на лексику српских и латинских средњовековних извора, чиме је започета друга велика тема у српској медијевистици – тема терминологије.

У периоду између два светска рата В. Ђоровић⁵ и Ђ. Бошковић⁶ објављују прве студије посвећене појединачним градовима, да би тек појава монографске студије М. Динића посвећене рударству средњовековне Србије и Босне, објављене 1955. године, односно 1962 (други део),⁷ представљала први рад који је на синтетичан начин обрадио проблем града у средњовековној Србији. Динићева акрибична студија донела је значајне резултате и продубила рад К. Јиречека. Посвећујући пажњу појединачно најзначајнијим рударским центрима: Новом Брду, Руднику, Сребрници, Брскову и Трепчи, односно њиховим рударским подручјима, и узимајући у разматрање све до датог тренутка расположиве писане и материјалне изворе, Динић је у великој мери допринео свеобухватнијем поимању српског и босанског, пре свега, рударског града.

Истовремено са другим делом студије о рударским градовима М. Динића, Н. Радојчић је приредио *Закон о рудницима десјоѿа Сѿефана Лазаревића*,⁸ једини до данас познати средњовековни законик те врсте у нас. Поред прописа који регулишу рударске послове, овај законик донео је и делове статута Новог Брда. Значај који је имало ово откриће

⁴ С. Новаковић, *Град, ѿрг, варош. К историји речи и ѿпредмећа који се њима именују*, Наставник 1892, стр. 1–17. У овом раду ова расправа биће цитирана према: С. Новаковић, *Град, ѿрг, варош. К историји речи и ѿпредмећа који се њима именују*, у: Народ и земља у старој српској држави, Београд, 2002, стр. 373–388.

⁵ В. Ђоровић, *Брсково*, Гласник Српског географског друштва 20, Београд, 1934, стр. 40–49; исти, *Сребреница за владе десјоѿа Сѿевана*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор II, Београд, 1922, стр. 61–77.

⁶ Ђ. Бошковић, *Град Жрнов*, Старице XV, Београд, 1940, стр. 69–91; исти, *Ново Брдо*, Годишњак музеја Јужне Србије I, Скопље, 1939, стр. 161–167.

⁷ М. Динић, *За историју рударсѿва у средњовековној Србији и Босни I–II*, Београд, 1955–1962. Овај аутор је и доцније наставио да се бави темом средњовековне урбанизације, М. Динић, *Насѿанак два наша средњовековна града. I Пећ до ѿурских времена, II Рибница–Подгорица*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXXI, Београд, 1965, стр. 195–203.

⁸ Н. Радојчић, *Закон о рудницима десјоѿа Сѿефана Лазаревића*, Београд, 1962.

омогућио је, између осталог, и развој правних студија о рударству и рударском типу града у позном средњем веку.⁹

Корак даље у односу на студије К. Јиречека и М. Динића о рударским градовима представља монографија *Сџаро српско рударство* С. Ћирковића, Д. Ковачевић-Којић и Р. Ћук, која даје целовиту слику српских рударских градова, њиховог становништва и организације полова везаних за експлоатацију рудника и трговину металом.¹⁰

Радом И. Божића о средњовековном српском грађанском слоју први пут јасно је изражена теза о постојању грађанства у Србији у средњем веку, чиме су значајно унапређена дотадашња знања. Истовремено је покренуто питање бројности и значаја грађанског друштва средњовековне Србије.¹¹

Дубровачки архив био је и за наредне генерације истраживача преваходни извор података за проучавање средњовековне српске историје. Паралелно са покретањем првих озбиљнијих археолошких истраживања средином прошлог века проучавање српског средњовековног града и са њим повезаних друштвених феномена добија нови замах. Издвајају се резултати С. Ћирковића, Ј. Калић, Д. Ковачевић-Којић, М. Спремића, Б. Храбака, А. Веселиновића и Р. Ћук.

Научни рад Д. Ковачевић-Којић је готово у потпуности посвећен средњовековном граду. Вишедеценијско бављење овом проблематиком изнедрило је више значајних радова,¹² као и монографије *Градска насеља средњовековне босанске државе*¹³ и *Средњовековна Сребреница: XIV–XV вијек*,¹⁴ које представљају резултат мултидисциплинарног приступа проблему настанка, друштвеног, привредног и просторног развоја средњовековних градова. У духу *histoire totale*, у њима је реконструисана урбана морфологија, привредне мене и друштвена стратификација урбаних центара на значајном делу српских средњовековних земаља.

⁹ Б. Марковић, *Закон о рудницима десјоџа Сџефана Лазаревића. Превод и њравно-историјска студија*, Споменик САНУ СХХVI, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд, 1985, стр. 1–64.

¹⁰ С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Сџаро српско рударство*, Београд, 2002.

¹¹ И. Божић, *Српско грађанство у средњем веку*, Настава историје у средњој школи 1–2, Београд, 1951, стр. 106–117. Други радови И. Божића који се баве градском проблематиком посвећени су приморским градовима: И. Божић, *Град и село на зетском њриморју у XV веку*, Историјски гласник 1–2, Београд, 1973, стр. 63–70 (= *Немирно Поморје XV века*, Београд, 1978, стр. 95–104).

¹² Најзначајнији међу њима су сакупљени у оквиру зборника Д. Ковачевић-Којић, *Градски живој у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, Београд, 2007.

¹³ Иста, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево, 1978.

¹⁴ Иста, *Средњовековна Сребреница: XIV–XV вијек*, Београд, 2010.

Један од најплодоноснијих и најширих опуса у нашој медијевистици сигурно припада С. Ћирковићу. Међу многим темама које је покренуо налази се и питање степена урбанизованости и урбанитета српског средњовековног друштва. Њиме се бавио у радовима: *Развој и заостанулоост на Балканском полуострву између XIII и XVI столећа, Неосиварена аутономија: градско друштво у Србији и Босни, Двор српских владара: од утврђења до градског насеља, Двор и култура у босанској држави*,¹⁵ *Почеци социјалне хијерархије у Срба*.¹⁶ Од монографија и радова који су за тему имали поједина градска насеља свакако треба истаћи оне посвећене Голупцу, Смедереву, Пљевљима и Пријепољу.¹⁷

Поред више радова у којима се бавила историјом Београда¹⁸ и предуземањима и немањима престонице Рас,¹⁹ Ј. Калић је објавила монографију *Београд у средњем веку*,²⁰ прву историју једног српског града у целости посвећену средњовековном периоду. Не сме се заобићи ни рад *Was verstand man in den mittelalterlichen serbischen Städten unter "Kula"?*²¹ и његов допринос изучавању средњовековне градске топографије.

Градским насељима позног средњег века више радова посветио је М. Спремић.²² У њима је, на основу дубровачке архивске грађе, при-

¹⁵ Наведени радови су сабрани и објављени у оквиру књиге С. Ћирковић, *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, Београд, 1997.

¹⁶ Исти, *Почеци социјалне хијерархије у Срба*, Годишњак за друштвену историју 1/3, Београд, 1994, стр. 223–235.

¹⁷ Исти, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац, 1968; исти, *Смедерево – престоница Српске деспотовине*, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд, 1970, стр. 61–69; исти, *Пријепоље у средњем веку*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље, 1976, стр. 211–223; исти, *Пљевља у средњем веку*, у: Историја Пљеваља, Пљевља, 2009, стр. 69–88; исти, *Смедеревска тврђава на почетку турске владавине*, у: Пад Српске деспотовине 1459. године, Београд, 2011, стр. 287–290.

¹⁸ Ј. Калић, *Београд у међународној трговини средњег века*, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867, Београд, 1970, стр. 47–60; иста, *Опис Београда у XV веку*, Зборник Филозофског факултета XII/1, Београд, 1974, стр. 443–453; иста, *Кула Небојина у Београду*, Зборник Филозофског факултета XV/1, Београд, 1977, стр. 115–125; иста, *Београд у XII веку: тврђава–град–јолис*, Зборник радова Византолошког института 40, Београд, 2003, стр. 92–95. Сви наведени радови су сабрани и поново објављени у Ј. Калић, *Европа и Срби*, Београд, 2006.

¹⁹ Ј. Калић, *Трговиште и Рас*, Саопштења XXVI, Београд, 1994, стр. 7–11; иста, *Престолонаследник Немања*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LIV/1–4, Београд, 1987, стр. 21–30; иста, *Столно месо Србије*, Новопазарски зборник XII, Нови Пазар, 1988, стр. 13–22; иста, *Српска црква у средњовековном Расу*, Новопазарски зборник XVIII, Нови Пазар, 1994, стр. 7–11; иста, *Рашка исцртаживања*, Историјски часопис 47, Београд, 2000, стр. 11–24.

²⁰ Ј. Калић-Мијужковић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967.

²¹ Ј. Kalic, *Was verstand man in den mittelalterlichen serbischen Städten unter "Kula"*, *Balkanoslavica* VII, 1978, str. 15–25.

²² Највећи део ових радова је сакупљен и поново објављен у оквиру монографије М. Спремић, *Прекинути уједно: српске земље у јужном средњем веку*, Београд, 2005.

казана историја Крушевца и појединих тргова, попут Крупња, Зајаче или Црнче, док је свеобухватан поглед на српски град пред пад српске средњовековне државе пружио у оквиру монографије *Десјојџ Бурађ Бранковић и његово доба*.²³

Српску деспотовину и најважније сегменте српске позносредњовековне државне организације приказао је А. Веселиновић у оквиру монографије *Држава српских десјојџа*.²⁴ За разумевање српског града позног средњег века и његовог положаја у феудалном друштву незаобилазни су и радови *Забране и њрекиди њрговине у Србији у доба Десјојџовине, Царински сисџем у доба Десјојџовине, Владарско и комунално у градовима Десјојџовине и Чачански крај у средњем веку* истог аутора.²⁵ Синтетички приказ историје североисточне Србије, са посебним освртом на градове и утврђења на овом подручју, А. Веселиновић је дао у раду *Североисџочна Србија у средњем веку*.²⁶

Многобројни радови Б. Храбака²⁷ и Р. Њук²⁸ осветљавају привредне прилике српских градова, тргова и рудника током средњег века. У

²³ М. Спремић, *Десјојџ Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994.

²⁴ А. Веселиновић, *Држава српских десјојџа*, Београд, 1995.

²⁵ Исти, *Забране и њрекиди њрговине у Србији у доба Десјојџовине*, Историјски гласник 1–2, Београд, 1983, стр. 25–42; исти, *Царински сисџем у Србији у доба Десјојџовине*, Историјски гласник 1–2, Београд, 1984, стр. 7–38; исти, *Владарско и комунално у градовима Десјојџовине*, у: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд, 1992, стр. 125–137; исти, *Чачански крај у средњем веку*, у: Богородица градачка у историји српског народа, Чачак, 1993, стр. 57–71.

²⁶ Исти, *Североисџочна Србија у средњем веку*, Историјски гласник 1–2, Београд, 1987, стр. 43–74.

²⁷ Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у коџаоничком руднику Белом брду*, Огледи 1, Београд, 1952, стр. 56–66; исти, *Трг Ваљево у средњем веку*, Историјски гласник 3–4, Београд, 1953, стр. 91–102; исти, *Средњовековни рудник и њрг Рудишџе њод Авалом*, Годишњак Музеја града Београда III, Београд, 1956, стр. 99–106; исти, *Дубровачки њрговци у Ваљевоу у феудално доба*, Гласник 2–3, Ваљево, 1967, стр. 5–13; исти, *Ужџице као џранзиџно средишџе у XVI и XVII веку*, Ужџички зборник XII, Ужџице, 1983, стр. 57–64; исти, *Дубровачка насеобина у Прокуџљу*, Врањски гласник XXIII, Врање, 1990, стр. 5–100; исти, *Дмиџровиџа, Треџча и рудници на Рогозни (до 1600. године)*, Звечан I, 1996, стр. 55–83; исти, *Беле Цркве, манасџирски џрг сребра коџаоничких рудника у XIII–XV веку*, у: Куршумлија кроз векове, Београд, 2000, стр. 23–31; исти, *Дубровчани у Дубочиџи и Лесковиџу у феудално доба*, Лесковачки зборник XLI, Лесковац, 2001, стр. 339–357; исти, *Трговишџе (XIV и XV век)*, Новопазарски зборник XXXIII, Нови Пазар, 2010, стр. 7–24.

²⁸ Р. Њук, *Два сџара џрга у Полимљу*, Историјски часопис 29–30, Београд, 1982–1983, стр. 39–46; иста, *Бреза и Коморани – средњовековна насеља у Полимљу*, Историјски часопис 34, Београд, 1987, стр. 61–73; иста, „Колоније” у срџским средњовековним градовима, у: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд, 1992, стр. 85–95; иста, *Пословање Дубровчана у Подриџу*, у: Ваљево – постанак и успон градског средишџа, Ваљево, 1994, стр. 111–121; иста, *Караванске сџанице у Полимљу у средњем веку*, Милешевски записи 2,

исто време, они дају слику градског друштва у Србији позног средњег века са посебним нагласком на активност многобројне дубровачке заједнице.

Поред појединачних студија од краја 60-их година почела је монографска обрада историје појединих градова – Ниша,²⁹ Београда,³⁰ Шапца,³¹ Ваљева,³² Ужица,³³ Новог Пазара,³⁴ Куршумлије.³⁵ Уз наведене монографије, чија су поједина поглавља посвећена средњовековном периоду, објављена су и два значајна зборника радова који су за тему имали различите аспекте градског живота: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*³⁶ и *Социјална сѝрукѝура срѝских градских насеља (XII–XVIII век)*.³⁷

Балканолошке и византолошке студије су допринеле сагледавању српског града у ширим оквирима.³⁸ Поред незаобилазног дела Н. Тодорова о балканском граду, посебно је значајан зборник о средњовековној архитектури на Балкану, који је настао као резултат изложбе одржане 1997. године у Солуну.³⁹ Велики део својих радова Љ. Максимовић је посветио позновизантијском граду. Довољно је навести теме као што су: привилегије византијских градова, положај градова у управном систему Византијског царства, друштвена структура, улога аристократије у градском животу.⁴⁰ Посебан допринос истраживањима средњовековног града дао је Б. Ферјанчић објављивањем монографије *Византијски и срѝски Сер у XIV сѝолећу*,⁴¹ као и радовима посвећеним расветљавању улоге ма-

Пријеполје, 1996, стр. 7–24; иста, *Пљевља и љеваљски крај у дубровачкој архивској грађи*, Гласник Завичајног музеја Пљевља 1, Пљевља, 1999, стр. 55–67.

²⁹ *Исѝорија Ниша I*, Ниш, 1983.

³⁰ *Исѝорија Београда I*, Београд, 1974.

³¹ *Шабац у ѝрошлосѝи*, Шабац, 1970, стр. 85–114.

³² М. Исаиловић, *Ваљево и околина у средњем веку*, Ваљево, 1989; *Ваљево – ѝосѝанак и усѝон градског средишѝа*, Ваљево, 1994.

³³ *Исѝорија Титовог Ужица I*, Титово Ужице, 1989.

³⁴ *Нови Пазар и околина*, Нови Пазар, 1969.

³⁵ *Куршумлија кроз векове*, Београд, 2000.

³⁶ *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, Београд, 1970.

³⁷ *Социјална сѝрукѝура срѝских градских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево–Београд, 1992.

³⁸ *Градска кулѝура на Балкану (XV–XIX век) I–II*, Београд, 1984–1988; N. Todorov, *Balkanskié gorod XV–XIX vekov*, Moskva, 1976.

³⁹ *Secular Medieval Arhitecture in the Balkans, 1300–1500, and Its Preservation*, eds. S. Ćurĉić, E. Hadjityphonos, Thessaloniki, 1997.

⁴⁰ Љ. Максимовић, *Византијска ѝровинцијска уѝрава у доба Палеолога*, Београд, 1972; исти, *Град у Византији*, Београд, 2003.

⁴¹ Б. Ферјанчић, *Византијски и срѝски Сер у XIV сѝолећу*, Београд, 1994.

настира у византијском и српском граду,⁴² док је М. Живојиновић истраживала насеља са статусом трга.⁴³

Историјска географија, као дисциплина која се бави вишезначношћу односа друштво–простор–време, заузима посебно место у разумевању српског средњовековног града. О односу града и његовог окружења, као и о границама градског друштва, писао је М. Благојевић у раду *Град и жупа – међе градског друштва*.⁴⁴ Дугогодишња посвећеност С. Мишића проучавању насеља и географског простора српских земаља дала је, поред низа радова који се баве насељима у Полимљу, Потарју, југоисточној и источној Србији, и лексикографску монографију посвећену српском средњовековном граду – *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*.⁴⁵

Османистичке студије отвориле су читав низ нових тема у нашој урбанолигији. Изузетно је значајна чињеница да османски извори омогућавају стицање увида у друштвену структуру српских градских насеља непосредно пред пад под турску власт. Досад најзначајнији подухват на том пољу представља монографија *Насеља и сџановништво области Бранковића*.⁴⁶ Истовремено, издвајају се и радови О. Зиројевић,⁴⁷

⁴² Исти, *Поседи византијских провинцијских манастира у градовима*, Зборник радова Византолошког института 19, Београд, 1980, стр. 209–250; исти, *Манастирски људи у византијском и српском граду*, у: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд, 1992, стр. 51–64.

⁴³ М. Живојиновић, *Settlements with Marketplace Status*, Зборник радова Византолошког института 34–35, Београд, 1986, стр. 407–412.

⁴⁴ М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, у: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево–Београд, 1992, стр. 67–84.

⁴⁵ С. Мишић, *Градови и тргови Горњег Полимља у Средњем веку (проблем деурбанизације и урбанизације)*, Милешевски записи 7, Пријеполје, 2007, стр. 119–125; исти, *Пирот под српском влашћу у средњем веку*, у: Пиротска буна 1836, Пирот, 1997, стр. 49–57; исти, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање–Пожаревац, 2002; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, ред. С. Мишић, Београд, 2010.

⁴⁶ *Насеља и сџановништво области Бранковића*, Београд, 2001.

⁴⁷ О. Зиројевић, *Град Кулич*, Војноисторијски гласник XVIII/3, Београд, 1967, стр. 233–246; иста, *Leskovac u XV i XVI veku*, Leskovački zbornik IX, Leskovac, 1969, str. 165–170; иста, *Смедерево од пада под турску власт до краја XVI века*, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. године, Београд, 1970, стр. 193–200; иста, *Шабач и његова нахија од 1600. до 1683.*, у: Шабач у прошлости 1, Шабач, 1970, стр. 255–282; иста, *Крагујевац до 1718. године*, Историјски гласник 1, Београд, 1971, стр. 73–79; иста, *Крушевац у XVI и XVII веку*, Зборник Историјског музеја Србије 11–12, Београд, 1975, стр. 51–59; иста, *Нови Пазар у турским изворима до краја XVI века*, Новопазарски зборник 1, Нови Пазар, 1977, стр. 111–119; иста, *Земун. Период турске владавине до Бечког рата (1683)*, Годишњак града Београда XXX, Београд, 1983, стр. 21–26; иста, *Кроз новобрдске махале 1664/65. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XX, Београд, 1990, стр. 7–14 + факсимили; иста, *Најраније турске вестии о Куршумлији*, у: Куршумлија кроз векове, Куршумлија, 1996, стр. 43–56.

Т. Катић,⁴⁸ Е. Миљковић,⁴⁹ С. Катића⁵⁰ и Д. Амедоски.⁵¹ Ширење поља археолошких ископавања и резултати постигнути том приликом доприносили су откривању материјалне структуре градске баштине на нашем подручју. Археолошка истраживања српских средњовековних утврђења и градских насеља систематски су започета 50-их година XX века. Резултате који се односе на градове Београд,⁵² Маглич,⁵³ Рас⁵⁴ и Ужице⁵⁵ објавио је М. Поповић,⁵⁶ док се Смедеревом⁵⁷ и Голупцем⁵⁸ бавио Ј. Цуњак, а Сталаћем⁵⁹ Д. Минић и О. Вукадин. Најновијим истраживањима раносредњовековних локалитета посвећене су две монографије: *Врсенице: касноантичко и српско раносредњовековно утврђење*⁶⁰ и *Градина на Јелици – рановизантијски град и средњовековно насеље*.⁶¹

⁴⁸ Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироћу од XIV до XVI века*, Пиротски зборник 32–33, Пирот, 2007–2008, стр. 55–62; иста, *Тврђава Бихор у 15. и 16. веку*, у: Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија, Беране–Београд, 2011, стр. 483–498.

⁴⁹ Е. Миљковић-Бојанић, *Путопис и историјски извор: Београд у XVI веку*, у: Београд у делима европских путописаца, Београд, 2003, стр. 45–53.

⁵⁰ С. Катић, *Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку*, Историјски часопис 55, Београд, 2007, стр. 133–155.

⁵¹ Д. Амедоски, *Плана и Зајлана у османском појису из 1536. године*, Крушевачки зборник XVI, Крушевац, 2008, стр. 79–86; иста, *Лесковачки вакуфи у периоду од османског освајања до краја XVI века*, Историјски часопис 57, Београд, 2008, стр. 137–149; иста, *Оријенталне грађевине Крушевца од османског освајања до краја XVI века*, Историјски часопис 55, Београд, 2007, стр. 157–169; иста, *Градски објекти у османском Прокупиљу у 16. веку*, у: Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другог светског рата), Београд, 2011, стр. 399–415; D. Amedoski, G. Garić Petrović, *Transformation of a Medieval Town into an Ottoman Administrative Center: Case of Kruševac (Alaca Hisâr)*, у: Contemporary research in Turkologie and Eurasian studies: a festschrift in honor of professor Tasin Gemil on the occasion of 70th birthday, Cluj-Napoca, 2013, str. 389–402.

⁵² М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд, 1982.

⁵³ М. Поповић, *Маглички замак*, Београд–Краљево, 2012.

⁵⁴ М. Поповић, *Тврђава Рас*, Београд, 1999.

⁵⁵ М. Поповић, *Ужички град*, Ужице, 2004.

⁵⁶ М. Поповић је објавио и више радова који се баве средњовековним градовима: М. Поповић, *Defensive Systems in the Eastern Part of Yugoslavia in the Middle Ages*, *Balkanoslavica* 11–12, 1984–1985, str. 11–32; исти, *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 1, Сарајево, 1995, стр. 33–55; исти, *Замак у српским земљама 10. и 11. века*, Зборник радова Византолошког института 43, Београд, 2006, стр. 189–207.

⁵⁷ М. Цуњак, *Смедеревска тврђава*, Смедерево, 1998, где је дата исцрпна библиографија.

⁵⁸ М. Цуњак, Ч. Јордовић, *Средњовековни град Голубац*, Смедерево, 2002.

⁵⁹ Д. Минић, О. Вукадин, *Средњовековни Сталаћ*, Београд–Краљево, 2007.

⁶⁰ М. Поповић, V. Bikić, *Vrsenice: kasnoantičko i srpsko ranosrednjovekovno utvrđenje*, Београд, 2009.

⁶¹ М. Милинковић, *Градина на Јелици – рановизантијски град и средњовековно насеље*, Београд, 2010, стр. 205–206.

Дугогодишња истраживања Новог Брда, нажалост, из политичких разлога, прекинута су још 70-их година прошлог века. Дотадашњи резултати објављени су 2004. године у оквиру посебне монографије групе аутора.⁶²

Незаобилазно полазиште у трагању за урбаним просторима представља двотомни преглед археолошких локалитета под називом *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији*⁶³ групе аутора. У њему су систематично приказани резултати археолошких истраживања и рекогностицирања на терену обављених до средине шесте деценије прошлог века. Монографија А. Дерока *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, с обзиром на ниво археолошке истражености, даје недвосмислено један од најбољих описа затечене градске баштине.⁶⁴ Са проблемом археолошке истражености био је сучен и архитекта И. Здравковић, који је српском средњовековном граду посветио две монографске синтезе: *Средњовековни градови у Србији и Средњовековни градови и дворци на Косову*.⁶⁵ Са становишта историје архитектуре и становања објављене су до сада три монографије: *Грађевинска техника у средњовековној Србији*⁶⁶ С. Ненадовића, *Сјановање у средњовековној Србији*⁶⁷ Г. Милошевић и *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*⁶⁸ Г. Симић. У њима су аутори успели да сублимишу радове низа генерација археолога и урбаниста, дајући исцрпну анализу постигнутог.

Мање синтетичке радове из области археологије и историје града објављивали су и Г. Шкриванић,⁶⁹ В. Јовановић,⁷⁰ Ј. Нешковић,⁷¹ чиме

⁶² В. Јовановић, С. Ћирковић, Е. Зечевић, В. Иванишевић, В. Радић, *Ново Брдо*, Београд, 2004.

⁶³ *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији I, Зајадна Србија*, Београд, 1953; *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији II, Централна Србија*, Београд, 1956.

⁶⁴ А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд, 1950.

⁶⁵ И. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Београд, 1970; исти, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, Београд, 1975.

⁶⁶ С. Ненадовић, *Грађевинска техника у средњовековној Србији*, Београд, 2003.

⁶⁷ Г. Милошевић, *Сјановање у средњовековној Србији*, Београд, 1997.

⁶⁸ Г. Симић, *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд, 2010.

⁶⁹ Г. Шкриванић, *Gradovi i utvrđenja u srednjoevropskoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, *Vojnoistorijski glasnik XX/2*, Београд, 1969, стр. 109–153.

⁷⁰ В. Јовановић, *Археолошка истраживања средњовековних сјоменика и налазишта на Косову*, у: *Зборник са округлог стола о научном истраживању Косова*, Београд, 1988, стр. 17–66.

⁷¹ Ј. Нешковић, *Архитектура и градови Србије у XIV веку*, *Рашка* 25, Рашка, 1989, стр. 53–76.

су дали изузетан допринос целовитом сагледавању средњовековног урбанитета.

Бројност аутора који су се бавили српским средњовековним градом, како историчара, тако и археолога, као и обимна литература посвећена овој теми, недвосмислено указује на значај који је урбани живот и градски простор имао у српским областима током средњег века. Надамо се да ће нови приступи и методологије истраживања и у будућности дати допринос сагледавању комплексности проблема урбанитета на нашем простору.

Vladeta Petrović

SERBIAN URBAN POPULATION IN HISTORIOGRAPHY

S u m m a r y

Medieval cities have been the subject of historical research since the establishment of critical historiography. The complexity of the city as a phenomenon has attracted researchers of various epochs, who approached it from different methodological standpoints. The first scholars to undertake research into this field were Konstantin Jireček and Stojan Novaković. During the 20th century, the problem of the social and spatial history of Serbian medieval cities was studied by a whole series of scholars, especially historians and archaeologists. Their research yielded a series of monographs and scholarly studies, based on a body of surviving documents written in the Cyrillic and Latin alphabets and the study of the spaces occupied by urban centres or fortification complexes of the past. Especially important are the studies of Ottoman sources, which have been present in Serbian historiography only since the second half of the 20th century. They throw a new light on the extent and significance of the Serbian ethnic element in Balkan cities.